

A Magyar Tudományos Akadémia elnökei és főtitkárai

*Szerkesztette
Szilágyi Adrienn*

MTA HUNREN

Budapest, 2023

A kötet a Magyar Tudományos Akadémia és Könyvtára alapításának 200 éves évfordulója, az MTA200 ünnepi programsorozata keretében, az Akadémia támogatásával jelent meg.

© Szilágyi Adrienn, 2023

© Szerzők, 2023

© Magyar Tudományos Akadémia, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2023

ISBN 978-963-416-384-8

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás,
valamint a fordítás jogát, az egyes tanulmányokat illetően is.

Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia és a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Nyomdai előkészítés: HUN-REN BTK Történettudományi Intézet

Tudományos Információs Osztály

Vezető: Kovács Éva

Olvasószerkesztő: Bardi Erzsébet, Kovács Éva

Képszerkesztő: Kocsis Gabriella

Tördelés: Demeter Gitta

Nyomdai munka: Pauker Holding Kft., Budapest

Felelős vezető: Strausz Éva

Toldy Ferenc

Toldy Ferenc
liborok

A magyar tudomány szorgos munkása

Franz Schedel néven született a neves orvosprofesszor, „a magyar irodalomtörténet-írás atyja” 1805. augusztus 10-én, Budán. E mondat több kérdést is felvet: miként lesz a német anyanyelvű, magyarul sem tudó postatiszt fiából a magyar nemzeti nagyelbeszélés egyik jelentős mesélője? Hogyan lesz Franz Schedelből Toldy Ferenc? S vajon lehet valaki egyaránt fontos képviselője két olyannyira eltérő tudományágnak, mint az orvostudomány és a bölcsélet? Akkor még nem beszéltünk arról, hogy ő az egyik tudományának „alapító atyja”, hogy mindemellett évtizedekig az Akadémia titoknoka, és valójában még mindig csak a gazdag életpályájának néhány fontos csomópontját említettük. A továbbiakban áttekintjük, hogy miként lett egy budai német polgárból a magyar irodalomtörténet máig ható nagysága, a magyar tudomány egyik irányítója, illetve hogy

Buda, 1805. augusztus 10.

Budapest, 1875. december 10.

1835. szeptember 12. –
1861. december 21.

II/2. Kovács Mihály:
Toldy Ferenc
1880-as évek

miért és milyen értelemben érdemelte ki az alapítóknak kijáró kultikus tiszteletet utókorától.¹

KÉT PÁRHUZAMOS PÁLYÁN: ORVOS ÉS BÖLCSÉSZ

A fiatal Schedelt szülei már a fővárosban a magyar iskolába írást be, de hogy biztosan megtanuljon magyarul, ezért utóbb a ceglédi piaristákhoz, tisztán magyar nyelvű környezetbe küldték. Sőt, a szlovák nyelv megtanulását is megcélozták, ezért egy évet Kassán töltött. A pesti egyetemen 1819 és 1822 között a hároméves bölcsész szakot végezte el. Horvát István óráin találkozott a historizmus történeti szemléletével – melyet az utókor „déliabos magyarkodásnak” látott, de a maga korában új volt és korszerű –, ami nagy hatást gyakorolt rá. Feltehetően ekkor alakult ki nála az a megközelítés, hogy minden művészeti tárgy egy nemzeti történet valamely láncszeme. Toldy ekkor kezdett verseket írni, németből, görögből fordítani, bejáratos volt Virág Benedek költőhöz, valamint levelezni kezdett Kazinczy Ferencsel. Az utóbbiak atyai barátai, mentorai lettek. Az egyetemen hozta össze a sors Bajza Józseffel, akivel életre szóló barátságot, afféle testvéri szövetséget kötött.

A hároméves alapozó után Bajza a jogra, Toldy az orvosi karra ment tovább. 1822 és 1827 között járt ide, s időközben komoly – az egyeteminél magasabb szintű – orvosi tudásra tett szert. Ezzel indult el két párhuzamos pályája: az orvosi és a bölcsész. 1826-ban írta első jelentős esztétikai értekezését barátja, Vörösmarty Mihály eposzáról, a *Zalán futásáról*. Ebben amellet érvelt, hogy mivel a magyarok ősi mitológiáját nem ismerjük, tehát a „históriai igazság” csorbát szenvedett, Vörösmarty azért tudta mégis utánképezni azt, mivel egy másik, inkább „filozófiai igazságból” merített ihletet. Hogy ez a filozófiai igazság miből áll össze? Toldy válasza: a nyelvből, melynek legkifinomultabb birtokosa csakis a költő lehet. Itt van hát Horvát István nyelvi etimológiákból építkező hagyománytudata és a romantikus költői képzelőerő egymásra vonatkoztatása

– ez Toldy esztétikai szemléletének mindvégig szerves része maradt.² 1828-ban szemézmesterré avatták, s ugyan ebben az évben született meg első jelentős irodalomtörténeti vállalkozása: a *Handbuch der ungarischen Poesie* című költészettörténeti antológia, melyben német pályaképek kísérték a szövegközléseket. Ez volt az első vállalkozása, ahol szisztematikusan át kellett fognia egy történeti ívet a kezdetektől, a homályba vesző ösköltészettől egészen a saját koráig.

Az ifjú Schedel tehát tekintélyes alakja lett a korabeli irodalmi életnek, s egyre tekintélyesebb tagja a fővárosi orvostársadalomnak. 1829-ben, amikor nyugat-európai tanulmányújtára indult, a magyar tudomány egyik legjelentősebb eseményére készülődtek: ekkor indult útjára a Magyar Tudós Társaság. Toldy Johann Wolfgang von Goethével társalgott Weimarban, Berlinben Georg Wilhelm Fridrich Hegel filozófiáját és Christof Wilhelm Hufeland dietetikai előadásait hallgatta, Londonban a magyar irodalom közvetítőjével, John Bowringgal találkozott.

AKADÉMIAI HARCOK A TITOKNOKI POZÍCIÓ KÖRÜL

Eközben Bajza József naprakészen tájékoztatta a hazai eseményekről. Levelezésük fontos tudománytörténeti dokumentum, hiszen kiderül belőle, hogy a fiatalok úgynevezett *Aurora*-köre miként próbálta befolyásolni az akadémiai pozíciók elosztását. Bajzáék ugyanis már ekkor arról győzködtek az alapítókat, elsősorban Széchenyi Istvánt, hogy ne a fiatalok által megvetett Döbrentei Gábort, hanem a mindössze 24 éves Toldyt válasszák titoknoknak. Bajza József, Kisfaludy Károly, Bugát Pál és Vörösmarty Mihály nagyszabású sajtópolémiát indítottak Széchenyi jelöltje, Döbrentei Gábor lejáratására, s ideig-óráig maguk mögött tudták a magyar irodalom doyenjének, Kazinczy Ferencnek a támogatását is. A magyar irodalom történetében *Conversations-lexikoni pörnek* nevezett vita a felszínen egy művelődési lexikon kiadása körül forgott, a mélyben azonban már ekkor ott húzódott az intézmény feletti kontroll megszerzésének problémája. Megvilágító erejű Bajza egyik

levelének megjegyzése 1830. április 9-én: „Ez a harc még az Akadémiára is nagy befolyással lesz, mert ha Vay félt eddig is az oppositótól, most igazán félhet majd.”³ Következésképp, ez a kör azért gerjesztette a feszültséget, mivel a támogató arisztokraták – jelesen itt gróf Vay Ábrahám – mástól sem féltek jobban, mint attól, hogy az alapítás pillanatában nem a nemzet egységét fejezi ki majd a felálló intézmény. Bajzáék úgy gondolták, hogy minél hangosabbak, annál nagyobb esélyük van, hogy egy olyan figurát tüntessenek fel békéltetőnek, aki éppen nincs is jelen.⁴ Mint ismeretes, a mestertervet végül nem sikerült véghez vinni, így Döbrentei Gábor lett a titoknok. Mégsem mondható, hogy a kör teljesen megbukott volna a tervével. Az utazásából – Svájcban és Olaszországon keresztül – hazatérő Toldyt 1830. november 17-én rendes taggá választották a Nyelvtudományi Osztályra, majd a következő év elején már a Tudós Társaság segédjegyzője és levéltárnoka lett.

Ezen időszakban két név alatt működött: Schedelként inkább orvos (az 1831-es kolerajárvány idején pesti kerületi orvos), Toldyként pedig elsősorban akadémikus és irodalomtörténész volt. Dr. Schedel néven Bugát Pállal 1831-ben indította el az *Orvosi Tár* című orvosi szaklapot, 1833-tól csaknem egy évtizeden keresztül a pesti egyetem dietetikaprofesszora volt, továbbá egy népszerűsítő orvosi munkát is írt. Eközben választott, magyarosabb hangzású nevével folytatta irodalmi munkásságát. Vörösmartyval német–magyar szótáron dolgozott, 1834-től a Tudós Társaság megbízásából szervezte a *Tudománytár*at, amely elsősorban a külföldi fejlemények ismertetésére jött létre, de egyben magyar kritikai fórum is lett. Az Aurora-kör tagjai igen fiatalon, huszonévesen lettek akadémikusok. Toldy mindössze harmincéves volt, amikor Döbrentei Gábor lemondott a fárasztó adminisztratív feladatnak bizonyuló titoknokságról. Az utókor szerint Döbrentei a folyamatos támadások miatt kényszerült távozni. A döntésében talán ez is benne volt, ám valószínűbb, hogy politikai babérokra tört, hiszen Budán tartományi albiztosi tisztséget vállalt. Akárhogy is, Toldy előtt megnyílt az út. 1835. szeptember 12-én ő lett az Akadémia titoknoka, s pozícióját egészen 1861. december 21-ig megtartotta, amikor is Arany

János vette át tőle. Az összesen 26 évnyi szolgálattal a leg-hosszabb hivatalidővel bírt a titoknoki, főtitkári tisztségben.

AZ AKADÉMIA LEGHOSSZABB IDEIG SZOLGÁLÓ TITOKNOKA

Sűrű évek voltak ezek, felsorolni is nehéz, hogy Toldy mi mindennel foglalkozott ez idő alatt. Ekkor alapították az akadémiai könyvtárat, amely 1844-ben nyílt meg. Toldy intézte az alapításával kapcsolatos ügyeket, valamint az Akadémia elkezdett hagyatékot gyűjteni. Toldy nagy álma volt, hogy a teljes Kazinczy-hagyatékot begyűjtsék, de ez csak titoknoki működése után, 1868-ban valósult meg. A Döbrentei által elindított nyelvemlékgyűjtést is folytatta Toldy.

Tevékenysége sokszor összefonódott a Tudós Társaság ügyeivel, sokszor viszont saját utakon járt és a legtöbbször e kettő elválaszthatatlan volt egymástól. Toldy ekkor már elsősorban irodalmár volt. Könyvek sorát rendezte sajtó alá. Szerkesztette pályatársai posztumusz életműkiadásait (Kisfaludy Károly, Kazinczy Ferenc), szerkesztette a Nemzeti Könyvtár, a *Magyar Remekírók*, a *Magyar Nemzet Classicus Írói* sorozatait (a korai nyelvemlékektől az élő kortárs Vörösmarty Mihályig). Tevékenysége átfogta a ma ismert történeti és irodalomtörténeti hagyománynak szinte az egészét. Ezen kiadói munka szédületes teljesítmény. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy Toldy ezeket mind maga intézte: összegyűjtötte a forrásokat, tárgyalt a kiadóval. Bár ezen vállalkozások nem mind az Akadémia égisze alatt valósultak meg, de Toldy mindig a tudós testület nevében levelezett, s gondosan iktatta levelezését és jegyzeteit – tudván, hogy bármit is tesz, a tudomány jövőjének dolgozik. Egykoron az ő írásaira is ugyanolyan történeti dokumentumként tekintenek majd, mint ahogy ő kezelte forrásait. Az akadémiai-szervezői munka mellett az irodalmi közéletben is aktív maradt. 1837 és 1843 között az *Atheneum*, 1837 és 1840 között a *Figyelmező*, 1847 és 1848 között a *Magyar Szépirodalmi Szemle* szerkesztője, 1843-tól 1849-ig az Egyetemi Könyvtár igazgatója, 1836-ban

barátaival megalapították a Kisfaludy Társaságot. Ez utóbbi a váratlanul elhunyt barátja, Kisfaludy Károly emlékét volt hivatva ápolni. A társaság a század nagy irodalmi intézményévé nőtte ki magát, amelynek igazgatója is lett.

A fentebbi felsorolásban azonban volt egy félrevezető mozzanat: a könyvkiadási munka átfogta Toldy teljes pályáját. A titoknoki fáradozása szinte folytonosnak mondható, míg a szervezői munka esetén kényszerűen megszakadtak a folyamatok 1849-ben. A szabadságharc leverését követően az Akadémia formálisan nem szüntette meg működését, de az egyesületi törvény miatt nem vehetett fel új tagokat. Toldy titoknok maradt, de az intézmény működése voltaképpen leállt, s hogy nem szűnt meg teljesen, az feltehetően csak néhány udvarhű arisztokratának, elsősorban gróf Dessewffy Emilnek volt köszönhető. Toldy folytatta szövegkiadási munkásságát, magyar–német orvosi szótárt szerkesztett, Kazinczy emlékünnepeket szervezett, 1850 és 1860 között az *Új Magyar Múzeum* szerkesztője lett. Eközben próbálta az udvart meggyőzni az Akadémia szükségességéről: 1850-ben hivatalos jelentésben számolt be az intézmény 1848–1849-es működéséről,⁵ 1852-ben akadémiai küldöttség üdvözölte az uralkodót,⁶ alapszabály-tervezetek sorát nyújtotta be a törvényes működés helyreállítása érdekében.⁷ Amikor végre újraindulhatott az Akadémia működése, akkor Toldy is pozíciót váltott a tudomány világában: 1861-ben ugyanis átadta helyét egy következő generáció képviselőjének, Arany Jánosnak. Toldy a továbbiakban az egyetem rendes tanára, majd 1863 és 1865 között a bölcsészkar dékánja lett. Nem véletlen, hogy ekkor, az elnyújtott pályafordulat szakaszában írta meg nagy irodalomtörténeti összefoglalóit, valamint 1868 és 1874 között nyolc kötetben jelentek meg addigi munkái.

TOLDY IRODALOMTUDOMÁNYI PÁLYÁJÁNAK ÉRTÉKELÉSE

Toldy eredményeinek felsorolása lenyűgöző és valószínűleg a magyar irodalomtudomány történetében páratlan teljesítményre mutat. Miként lehet azonban számot vetni az

eredményekkel? Toldy egy olyan korszakban volt az akadémia titoknoka, amikor nagy mennyiségben érkeztek be írói hagyatékok. Ezzel megindult mindannak a tudásnak a rendszerezése, mely a magyar irodalmi múlttal kapcsolatban rendelkezésre állt. Ezért az akadémiai munka egyik legfontosabb terepe a textológia lett, s egyáltalán nem volt lényegtelen, hogy az intézmény kinek a teljesítményére nyomja rá hitelesítő pecsétjét – akár közvetlenül mint a szövegek archiválója és a kiadás megrendelője, akár közvetetten, azaz a titoknoka révén.

Toldy ritkán bocsátkozott elvi fejtegetésekbe tevékenységével kapcsolatban. Az 1851-es *A magyar nemzeti irodalom története* című kötetének elején ezért is figyelemre méltó az alábbi passzus: „*Irodalom* alatt a nyelvben és írott termékekben nyilatkozó emberi szellem műveinek bizonyos öszvegét értjük; az *irodalom-történet* az ily művekben nyilatkozó szellem fejlődése s működéseinek összefüggő és okfejtő előadása.”⁸ Toldy tehát az irodalom történetét szerves fejlődésűnek, s mindenekelőtt folytonosnak írta le, amely egyaránt oda kívánt figyelni a külső (például intézmények) és belső (az alkotó zsenije) hatóerőkre. Fontosnak tartotta kiemelni, hogy az így létrejövő munka csakis tudós (ahogy ő mondja, „okfejtő”) lehet, azaz légből kapott, képzelt adatokból nem dolgozhat. A magyar tudomány – Európában nem példátlan – egyszerre historista elkötelezettségű és adatgyűjtő indíttatása jelenik meg e sorokban. Toldy legfontosabb – nemcsak irodalomtudományi, hanem morális – elve a *folytonosság* felépítése volt, ezért aztán – bár fordulatokat épített történetébe – minden történeti szakadásnak nagy ellensége volt. A távolabbi múlt esetében, mely saját nemzedéke elé nyúlt vissza, példátlan adatgyűjtő munkát végzett, s azon fáradozott, hogy az így létrejövő információk közül leválogassa az elbeszélése számára használhatókat. Ehhez az kellett, hogy Toldy mindent elolvasson, s mérlegre tegyen. Utókora aztán már szinte csak azt olvasta, amit Toldy értékesnek jelölt ki.

A közelmúlt és a kortárs irodalom tekintetében a cél hasonló (a folytonosság), ám az eszközök ettől eltérőek lehetnek. Például ezért is fáj Toldynak annyira, hogy hivatali elődje, Döbrentei Gábor egész pályáján viaskodott

Kazinczy Ferencsel, s ahol csak tehetette, még annak halála után is odaszólt egykori mesterének. Amikor Döbrentei 1842-ben megjelentette Berzsenyi Dániel összes költeményeit, több tekintetben is elárulta Toldy tudományos elveit: egyrészt a szövegekhez nem tudós módra (a tényekhez ragaszkodva) nyúlt, hanem egy régebbi filológiai elvet érvényesített, s barátként javított bele a szövegekbe; másrészt hosszasan magyarázó jegyzeteket írt, melyekben Kazinczy elleni indulata is kiérződött. Toldy, amikor felvette a Berzsenyi-örökösökkel a kapcsolatot, akkor voltaképpen több hibát szeretett volna helyrehozni: rendbe kellett tenni a nemzeti klasszikus szövegeinek állapotát, illetve meg kellett szabadulni a Kazinczy-ellenes indulattól. A dolognak volt egy filológiai apropója is: Kazinczy hagyatékából Toldy már ismerte a Berzsenyi-versek első kiadóját, s talált jó néhány addig publikálatlan szöveget is. A filológiai munka tehát adott volt: Berzsenyi kortársból irodalomtörténetté vált, s frissiben fel lehetett építeni az immár teljes Berzsenyit, saját fejlődésének történeti rajzával együtt. De legalább ilyen fontos volt, hogy az új, immár tudós kiadás valóban érzelemmentes, szenttelen legyen, s ehhez Toldynak korlátoznia kellett saját, Döbrentei-vel kapcsolatos érzéseit is.

Az indulatmentesség eszméje nemcsak tudományos eszme volt, hanem a nemzeti hagyomány folytonosságának záloga is. Toldy ugyanis úgy gondolta, hogy a korábbi századokban – részben történeti okokból, részben a belső fejlődés logikájából – bekövetkező szakadások (lásd a re-

formáció hitvitái vagy a 18. század nemzetietlen kora) nem ismétlődhetnek meg, ha a tudomány szereplői képesek személyes viszonyaiktól függetleníteni magukat – legalább akkor, amikor egy-egy alkotó életéből történeti tárgy válik.

Toldy hatása óriási a magyar irodalomtörténetben. Megalapozó szövegkiadásai, az általa kialakított irodalmi kánon és nem utolsósorban elbeszélései hosszabb távon öröklődtek.⁹ Amíg lesz magyar nemzeti irodalomtörténet-írás, az valamiképpen Toldy örökségét viszi tovább. Gyulai Pál akadémiai emlékbeszédének kultikus sorai máig érvényesek: „A mi az irodalomtörténettel rokon elem elszórva, de még nem rendszerezve csak megtalálható volt irodalmunkban, némi rendszerbe akarta összesíteni, az elhanyagolt részek művelését pedig mintegy megindítani.

*Azonban bárminő véleménnyel legyünk tervéről,
azzal is, a mit nyújtott, megalapította e tudományt.
Ő a magyar irodalomtörténet atyja, s vállain fog
emelkedni mindenki, a ki e térre lép.*

Rendszere módosulhat, de adatai csak gazdagodhatnak; az európai irodalomtörténetek példájára fölvetett osztályozásai eleshetnek, de az európai irodalmak hatása a mienkre még inkább kiderül; felfogását némely íróról más válthatja fel, de az általa kijelölt mozzanatok mindig jelentékenyek maradnak; sőt bővebb kifejtést várnak.”¹⁰

Vaderna Gábor

JEGYZETEK

- 1 Toldy életéhez lásd Wéber: *Toldy Ferenc*. Toldy műveinek csaknem teljes bibliográfiája: Greguss (szerk.): *Toldy Ferenc*. A pálya értékeléséhez lásd Dávidházi: *Egy nemzeti tudomány*.
- 2 Fórizs: A kétszemű, 309–331.
- 3 Oltványi (szerk.): Bajza József Toldy Ferencnek, 493.
- 4 Vaderna: *Élet és irodalom*, 295–345.
- 5 MTA KIK KRKGY RAL 5–10/1850.
- 6 Uo. 58/1852.
- 7 Uo. 11/1854.
- 8 Toldy: *A magyar nemzeti irodalom*, 13.
- 9 Szilágyi: Az eredeti dilemmái, 255–270.
- 10 Gyulai: Toldy Ferenc, 111.